

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/18-22>

Kənan Amil oğlu Musayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası

magistrant

kk1479401@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAVAMLI QIDA TƏMİNATI YOLUNDA ATILAN ADDIMLAR VƏ ƏSAS HƏDƏFLƏR

Xülasə

Son dövrlərdə Yer kürəsində geniş vüsət alan iqlim dəyişiklikləri, torpaq və su resurslarının degradasiya prosesi və dünya əhalisinin durmadan artması ciddi problemlərə yol açmışdır. Bu isə öz növbəsində ərzaq məhsulları ilə təminat məsələsinə təsirsiz ötürmüşür. Hər bir ölkənin əsas məqsədlərindən biri əhalini keyfiyyətli və təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə təmin etmək hesab edilir. Etibarlı ərzaq təminatı ölkə üçün başlıca şərt kimi, iqtisadi və sosial dayanıqlılığın əsasını təşkil etməklə yanaşı, dövlət təhlükəsizliyinin və demografik təhlükəsizliyin mühüm şərtlərindən biridir. Bu sahədə isə kənd təsərrüfatının rolunu qeyd etmək lazımdır. Əhalinin öz fəaliyyətini saxlaması və təkrar istehsalını həyata keçirməsi prosesində kənd təsərrüfatı əvəzedilməz rola malikdir. Kənd təsərrüfatının əsasını isə heyvan və bitki mənşəli məhsullar təşkil edir.

Açar sözlər: *İntensiv təsərrüfatçılıq, hidroponik becərmə, zoonoz xəstəliklər, ərzaq təhlükəsizliyi, qida təhlükəsizliyi, epizootiya, izlənilə bilənlik, zəncirvari izlənmə, daxili izlənmə.*

Steps and key targets on the road to sustainable food supply in Azerbaijan Republic

Summary

Climate change, the degradation of land and water resources and the relentless growth of the world's population have caused serious problems in recent times. This in turn, affect the supply of food. One of the main objectives of each country is to provide quality and safe food for the population. Reliable food supply is an important condition for national security and demographic security while underpinning economic and social stability as a key condition for the country. In this regard, however, the role of agriculture should be noted. Agriculture plays an irreplaceable role in the process of keeping the population functioning and reproducing. On the other hand, Agriculture is made up of animals and plants.

Key words: *Intensive agriculture, hydroponic cultivation, zoonosis, food security, food safety, epizootia, trace ability, chain tracking, internal tracking.*

Giriş

Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində kənd təsərrüfatı mühüm rola malikdir. Xüsusi ilə bitkiçilik məhsulları artan tələbatın ödənilməsi və ixrac potensialının artırılmasında əvəzedilməz rola malikdir. Nəzərdə tutulmuş istiqamətlərdən biri də “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”dir. Kənd təsərrüfatının inkişafında dair 2025-ci il və sonrakı dövr üçün hesablanan uzunmüddətli baxış özündə bir sıra mühüm məsələləri ehtiva edir. Bura:

1. Ailə-kəndli təsərrüfatlarının bazaryönümlülüyünün gücləndirilməsi;
2. İntensiv təsərrüfatçılığa keçid;
3. Xarici investorların cəlbə üçün əlverişli mühitin yaradılması;
4. Kənd təsərrüfatı sisteminin yaradılması;
5. İnformasiya xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi;
6. Biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi;
7. Aqrokomplekslərin yaradılması;

8. Emal və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı arasında daha əlverişli əlaqələrin yaradılması;
9. Elmi-texniki nəaliyyətlərin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına inteqrasiya edilməsi;
10. Orqanik kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsini aid etmək olar. (1)

Kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq üçün əsas məsələlərdən biri kimi intensiv təsərrüfatçılığın inkişafını qeyd etmək olar. Avtomatlaşdırmaya və aqrotexniki qaydalara əsaslanan intensiv təsərrüfatçılıq hər bir bölgənin potensialını nəzərə alaraq tədbirlər görülməsini, xüsusi istehsal sahələrinin, o cümlədən, altsektorların yaradılmasını nəzərdə tutur. İntensiv kənd təsərrüfatı bitkilərin inkişafını optimallaşdırmaq üçün nəzarətli şəkildə istehsal prosesini həyata keçirməyi özündə ehtiva edir. İntensiv təsərrüfat zamanı istehsalat müdaxilə edən günəş radiasiyası, ehtiyac duyulan ədalətli suvarma, lazımi temperatur, o cümlədən, nisbi rütubəti optimal həddə çatdırmağa çalışılmalıdır. İntensiv kənd təsərrüfatı növlərindən biri istixana sahələridir. Bu metod vasitəsi ilə məhsulun inkişafı zamanı zərərli orqanizmlər, xəstəliklər, güclü külək və yağış kimi mənfi müdaxilələri nəzarətə almaq mümkün olur. (2)

Digər bir istiqamət kimi nəzərdə tutulan məsələ kənd təsərrüfatı sisteminin yaradılmasıdır. Kənd təsərrüfatının əsasını təşkil edən məhsullar və torpaq sahələri haqqında məlumatlardan ibarət bazanın yaradılması təkmil qərarların qəbul edilməsinə, istehsal və emal sektorunda köklü surətdə dəyişikliklərin edilməsinə və bu sahəyə ayrılan dövlət vəsaitlərində səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradacaqdır. Keyfiyyətli istehsalın artırılması üçün fermerlərə lazım olan informasiyanın təmin edilməsi də mühüm şərtlərdəndir. Bu məqsədlə informasiya-məsləhət xidməti yaradılacaqdır. Əsasını lazımi məlumatlar və ekspertlərin fikirləri təşkil edən informasiya xidməti vasitəsi ilə maarifləndirmə təbirlərinin əhatə dairəsi genişlənəcək ki, bu da öz növbəsində, istehsal səmərəliliyinin artırılmasına zəmin yaradacaqdır.

Kənd təsərrüfatı sektorunda digər mühüm problem mövcud ənənəvi kənd təsərrüfatı sistemidir. Ənənəvi kənd təsərrüfatı daha çox məhsulun əldə edilməsinə yönəldiyindən ciddi problemlərə səbəb olur. Deqredasiya prosesinin miqyası genişlənir, torpaq və hava çirklənir, biomüxtəlifliyə ciddi ziyan vurur və istixana effekti yaradan qazların 13%-i ənənəvi kənd təsərrüfatı hesabına yaranır. Adi kənd təsərrüfatı sistemində torpağın eroziyaya uğraması nəticəsində içməli suların çirklənməsi, həmçinin müxtəlif toksiki maddələrin toplanması bütün canlıların sağlamlığına ciddi ziyan vurur. Məhz bu səbəblərə görə Orqanik kənd təsərrüfatının (OKT) inkişafı mühüm amil hesab olunur. Orqanik kənd təsərrüfatının üstünlükləri:

1. Ətraf-mühitin çirklənmə riski azalır və təbii ekosistem qorunur;
2. Enerji sərfiyyatına qənaət edir;
3. Biomüxtəlifliyin qorunmasına şərait yaradır;
4. Heyvanların və istehlakçıların sağlamlıq və təhlükəsizliyinin qorunmasında rolə malikdir.
5. Sintetik gübrələrin istifadə olunmaması nəticəsində içməli suyun çirklənməsinin qarşısı alınır.
6. Orqanik kənd təsərrüfatında bərpa olunmayan enerjilərə 25% qənaət olunur.(3)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 10 fevral 2017-ci il tarixli fərmanı əsasında Respublikada Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 noyabr 2017-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” əsasnaməyə görə Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi baytarlıq və fitosanitar normaların təkmilləşdirilməsi, bu sahədə çalışan subyektlərin qeydiyyatı alınması, müvafiq sertifikatların verilməsi, qida məhsulları istehsalının bütün mərhələlərində təhlükəsizliyin təmin olunması, bu sahə üzrə istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına dövlət nəzarəti, dövlət siyasəti və tənzimlənməsi üzrə fəaliyyəti həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.(4)

Mühüm tədbirlərdən biri kimi, Prezidentin “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2017-ci il 10 fevral tarixli 1235 nömrəli Fərmanının 5.5-ci bəndinə əsasən “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə

dair 2019–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. Nəzərdə tutulan əsas hədəflər beynəlxalq tələblərə uyğun qida təhlükəsizliyi norma və standartlarının hazırlanması, tələbatın keyfiyyətli və təhlükəsiz qida ilə ödənilməsi prosesinin yaxşılaşdırılması, rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması və ixrac potensialının təkmilləşdirilməsi, aqrokimyəvi maddələrə, bitki mühafizəsi və baytarlıq peraparatları vasitələrinə nəzarətin artırılması, o cümlədən, bu sahədə maarifləndirmə prosesinin təkmilləşdirilməsi, qida təhlükəsizliyi sahəsində çalışan subyektlərin qanun çərçivəsində əməkdaşlığının təmin edilməsi, heyvan və bitki sağlamlığının təmin edilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiq edilməsi və əlverişli və səmərəli biznes mühitinin formalaşdırılmasını aid etmək olar.

Proqramın icrası nəticəsində 2025-ci ilə qədər nəzərdə tutulan hədəflərə:

1. Qida təminatı ilə əlaqədar zəhərlənmə hallarının azaldılması;
2. Norma və qaydaların tətbiqi sahəsində beynəlxalq təcrübənin nəzərə alınması;
3. Zoonoz xəstəliklərin nəticəsində insanlar arasında yayılan xəstəliklərin minimuma endirilməsi;
4. Laboratoriya analizlərinin dəqiqlik göstəricilərinin 95%-ə yüksəldilməsi kimi prioritet istiqamətləri aid etmək olar.(5)

Respublika ərazisində bitki mühafizəsi və karantini, bioloji peraparatlar və digər bitki mühafizə vasitələrinin istifadəsi ilə əlaqədar, o cümlədən, bu sahədə fəaliyyət göstərən subyektlər arasında münasibətləri tənzimləmək məqsədi ilə “Fitosanitar nəzarət haqqında” qanun 12 may 2006-cı il tarixində qüvvəyə minmişdir. Fitosanitar nəzarətin əhatə dairəsinə qanunda nəzərdə tutulmuş tələblərin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən əməl olunması, zərərli orqanizmlərin ölkə ərazisinə daxil olmasına və yayılmasına qarşı yönələn tədbirlərin təşkili və tətbiq edilməsi, bitki məhsulu istehsalının bütün mərhələlərində normalara riayət olunmasını, karantin tətbiq edilən məhsullarda mövcud ola biləcək zərərli orqanizmlərinin öyrənilməsi məqsədilə müşahidələrin aparılması, qarşısının alınması və ləğvinə yönələn məcburi tədbirlərin həyata keçirilməsini, bitki mühafizəsi vasitələrinin dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət olunması, o cümlədən, qanunvericiliyə uyğun digər məsələləri özündə ehtiva edir.(6)

Əsas prinsiplər:

1. *Əlaqələndirmə* - Nəzərdə tutulan fitosanitar nəzarət tədbirlərinin beynəlxalq təcrübəyə uyğun vahid metodika əsasında tətbiq olunması;
2. *Ekvivalentlik* – Beynəlxalq ticarət ilə əlaqədar, ölkədə tətbiq edilən fitosanitar tədbirlər və vəziyyət haqqında xarici dövlətlərə informasiya verilməsi və həmin ölkələrdə müşahidə olunan tədbirlərin hüquqi bərabərliyinin qəbul edilməsi;
3. *Şəffaflıq* – Fitosanitar nəzarət ilə əlaqədar qəbul edilmiş norma və qaydalar və edilmiş dəyişikliklər barədə informasiya mübadiləsi aparılmalı və beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilməli;
4. *Riskin qiymətləndirilməsi* – Elmi sübutlara əsaslanan tədbirlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan riskin qiymətləndirilməsi texnikası vasitəsilə riskin minimuma endirilməsi;
5. *Fitosanitar mühafizənin səviyyəsinin müəyyənəşdirilməsi* – Fitosanitar mühafizə beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalı və özünü təsdiq etməyən məhdudiyyətlərə yol verilməməli;
6. *Regional şəraitə uyğunlaşma* - İdxal və ixrac əməliyyatları zamanı regionun vəziyyəti və xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.(7)

Ölkənin baytarlıq məhsulları sağlamlığının hüquqi əsaslarını, dövlət baytarlıq nəzarətində daşınan məhsulların təhlükəsizliyinin və bu sahədə fəaliyyət göstərən subyektlər arasında münasibətləri tənzimləmək məqsədi ilə 31 may 2005-ci il tarixində “Baytarlıq haqqında” qanun qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, müvafiq normativ aktlara və beynəlxalq müqavilələrə əsaslanan baytarlıq qanununun əsas məqsədləri:

1. Xarici ölkələrdə mövcud ola biləcək hər hansı heyvan xəstəliklərinin ölkə ərazisinə daxil olmasına və yayılmasına qarşı yönələn tədbirlər görmək;

2. Yoluxan və yoluxmayan heyvanlarda mövcud olan xəstəliklərin müayinə və müalicə edilməsi və heyvan məhsuldarlığının inkişafına istiqamətlənmiş fəaliyyəti həyata keçirmək;
3. İnsanları zoonoz xəstəliklərdən qorumaq;
4. Dövlət baytarlıq nəzarətində daşınan yüklərlə bağlı bütün əməliyyatların baytarlıq sanitar normativ qaydalara uyğun formada həyata keçirmək;
5. Zoonoz xəstəliklərlə mübarizə məqsədi ilə tədbirlər planını təkmilləşdirmək, baytarlıq peraparətlərini, yem əlavələrini və digər maddələrin təhlükəsiz və keyfiyyətli olmasına nəzarət etmək;
6. Bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən subyektlər tərəfindən ətraf-mühitə dəyə biləcək zərərə qarşı nəzarət proqramları təşkil etmək;
7. Baytarlıq sahəsində elmin inkişafı, kadr potensialından səmərəli istifadə və ixtisasartımına yönələn fəaliyyət proqramı həyata keçirmək;
8. Nəzərdə tutulan tədbirlər planı və görülməli işləri beynəlxalq təcrübəyə uyğun formada reallaşdırmaq kimi prioritet istiqamətləri qeyd etmək mümkündür. (8)

Qida təhlükəsizliyi məsələsi getdikcə dünyanı narahat edən məsələlərdən birinə çevrilir. Təhlükəsiz və keyfiyyətli qida əldə etmək üçün əsas yollardan biri kimi *izlənilə bilənlik* (trace ability) metodu istifadə olunur. Bu metod mahiyyət etibarı ilə qeyri-qənaətbəxş vəziyyətdə olan qida məhsullarının xammaldan istehsal prosesinin bütün mərhələlərinə və istehlak qədər “harada və nə vaxt” istehsal edildiyini müəyyən etmək üçün istifadə edilən üsuldur. “Bir addım irəli bir addım geri” prinsipinə əsaslanan izləmə qabiliyyəti vasitəsi ilə qidanın mənşəyini, tərkibində mövcud olan qida maddələrini və onların mənbələrini müəyyən etmək mümkün olur.

Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı olan ISO 9001” standartının “ISO 22005:2007” standartı ilə müəyyən edilmiş izlənilə bilənlik:

1. Qida zəncirinin axınıni müəyyən etmək;
2. Hər bir istehsal mərhələsi üçün lazımi sənədləşməni izləmək;
3. İştirakçı tərəflər arasında koordinasiya əlaqələri qurmaq;
4. Etibarlı informasiya vasitəsi ilə istehsal səmərəliliyini yaxşılaşdırmaq mümkün olsun.

İzlənilmə baxımından əsas iki perspektiv istiqamət olaraq zəncirvari izlənmə və daxili izləməni qeyd etmək mümkündür. Zəncirvari izləmə xammal və digər hissələrin əldə edilməsindən etibarən məhsulun hazırlanması mərhələlərinə, paylanmasına və istehlakına qədər olan tarixi irəli və geri izləməyə imkan verir. İrəli izləmə o deməkdir ki, istehsalçılar məhsulun göndəriləcəyi yerə nəzarət etmə imkanı əldə edir. Geri izləmənin isə mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şirkətlər və ya istehlakçılar əldə etdikləri qida məhsullarının hansı ərazidən gəldiyini öyrənə bilirlər. Zəncirvari izləmə istehsalçılara gözlənilməz problemlər yarandığı zaman səbəbləri araşdırmağa və məhsulu geri çağırma imkanı verir. Daxili izləmə isə mahiyyət etibarı ilə məhsulun hərəkətini bir şirkət və ya təhizatçı daxilində izləmə imkanı yaradır. İstehsal prosesində hər hansı bir məhsul və ya xammal başqa bir məhsul ilə birləşdikdə, konfigurasiya edildikdə və ya təkrarlananda, yeni məhsulun fərdi Unikal Məhsul Identifikasiyası yaradılır. (9)

Nəticə

Hər bir ölkənin əsas məqsədlərindən biri ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir. Bu sahədə isə əsas rol kənd təsərrüfatının üzərinə düşür. Kənd təsərrüfatının inkişafı yeyinti sənayesində yeni güclərin yaranmasına, etibarlı ərzaq bazasının formalaşmasına və idxaldan asılılığın azalmasına şərait yaradır. Digər cəhətdən, kənd təsərrüfatının intensiv formada inkişafı insanların maddi rifah halının stimullaşdırılmasına, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və ərzaqla təminatına təsirsiz ötüşmür. Məhsuldar sortların müəyyən edilməsi, elmi-tədqiqat institutları ilə kənd təsərrüfatı sahələrinin qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi məhsuldarlığı artırmaqla bərabər, kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatdakı rolunun yüksəldilməsinə şərait yaradır. Azərbaycanda ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi ölkədə ekoloji təmiz məhsulların istehsalının artırılmasına və əhəlinin sağlamlığının qorunmasına,

torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsinə, torpaqların deqradasiyasının qarşısının alınmasına, məhsuldarlığın və məhsul istehsalının yüksəldilməsinə, idxaldan asılılığın azaldılmasına, ərzaq təhlükəsizliyini tamamilə daxili istehsal hesabına təmin edilməsinə və ixrac yönümlü ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının genişləndirilməsinə əsaslı zəmin yaradacaqdır. Nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi və tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə əlverişli və qabaqcıl biznes mühitinin formalaşmasına və lazımi kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsində əsaslı artıma nail olmaq mümkündür.

References

1. Strategic roadmap for the production and processing of agricultural products in the Republic of Azerbaijan
2. <https://www.jardineriaon.com/az/intensiv-k%C9%99nd-t%C9%99s%C9%99r%C3%BCfat%C4%B1.html>
3. A.e.f.d Vugar Babayev – “ State phytosanitary control system in the territory of Azerbaijan” article. 10 pages. 08.04.2021
4. Regulations of the Food Safety Agency of the Republic of Azerbaijan
5. State program on ensuring food security of the Republic of Azerbaijan for 2019 - 2025
6. Phytosanitary quarantine requirements of the Republic of Azerbaijan
7. Law of the Republic of Azerbaijan on phytosanitary control
8. Law of the Republic of Azerbaijan on veterianry control
9. Traceability in food and agricultural products – International Trade Centre

Rəyçi: a.e.f.d Vüqar Babayev